

BOGOŠTOVLJE, SLUŽBE I SLUŽBENICI U NOVOZAVJETNO VRIJEME

Dr Adalbert REBIC

U ovom bismo članku prije svega željeli raščlaniti i razbistriti pojam službe i službenika u novozavjetnom prvokršćanskom vremenu te odnos crkvenih službenika prema ostalim članovima Božjeg naroda kao i ulogu članova Božjeg naroda u životu Crkve. Dakako, bit će potrebno nešto reći i o samom bogoštolju u prvokršćanskim zajednicama. Sve ćemo to učiniti na temelju nz. spisa i svjedočanstava najstarijih kršćanskih pisaca. Zaključci koji će se moći izvući iz te raščlambe ne bi trebali nikoga ljutiti, nego, naprotiv, svima poslužiti kao polazište za razmišljanje o ulozi svećenika i laika u Crkvi danas, kad se osobito osjeća kriza svećeničke službe i napetost laika s obzirom na njihov pristup crkvenim službama. U ogledalu novozavjetnih kršćanskih zajednica naše bi se kršćanske zajednice mogle prepoznati tek onda kad bi riješile mnoge poteškoće i mnoge napetosti na području bogoštolja, crkvenih službi i odnosa crkvenih službenika prema laicima. U rješavanju upravo tih pitanja bodre nas i smjernice Drugog vatikanskog sabora.

Bogoštolje u nz. vrijeme

Najveći dio novozavjetnog bogoštolja predstavljaju zajednički sastanci po kućama, zajedničko slavljenje euharistije, primanje u kršćansku zajednicu sakramentom krštenja, dijeljenje sakramenta izmirenja s Bogom i Crkvom te ostalih sakramenata i javnih i privatnih pobožnosti.¹ Ovo se bogoštolje obavljalo po Isusovim smjernicama »u duhu i u istini« (Iv 4,21) bez prinošenja materijalnih, predmetnih žrtava. Ovo se prvokršćansko bogoštolje oblikovalo po uzoru sinagogalnog kasnožidovskog bogoštolja, a odvijalo se ispočetka djelomično u jeruzalemskom hramu ili u sinagogama a djelomično u privatnim kućama. Poslije, kad su kršćani bili istjerani iz hrama i iz sinagoga, obavljali su svoj kult sasvim i samo u svojim kućama.

U novozavjetno je vrijeme sinagoga imala vrlo važnu ulogu u židovstvu u Palestini i izvan nje u dijaspori. U sinagogi su se sastajali Židovi na molitvu i razmatranje Svetog pisma. Sastavni su dijelovi sinagogalne službe bili: molitva, čitanje Svetog pisma i, ako je bilo moguće, homolija

¹ H. CHIRAT, *L'assemblée chrétienne à l'âge apostolique* (Lex Orandi, broj 10), Paris 1949; O. CULLMANN, *Early Christian Worship*, London 1953; M. McNAMARA, *Assemblée liturgique e culto dei primi cristiani*, u *Concilium* 1962 (2) str. 38–54 i dr.

na temelju pročitanog odlomka Svetog pisma. Službu su započinjali vjeroispoviješću zvanom *Sema 'Israel* (= Čuj Izraele, Pnz 6,4sl). Nakon toga je slijedila prava molitva, *tefila*, koja se sastojala od osamnaest blagoslova i zato se zvala *Semoneh 'Esreh*. Poslije te blagoslovne molitve čitali su Sveto pismo: najprije jedan odlomak iz Mojsijeva Petoknjižja pa onda jedan odlomak iz proroka (=haftarah). U Palestini su u sinagogama čitali Sveto pismo na hebrejskom jeziku. Rabini bi onda pročitali tekst s hebrejskog prevodili vjernicima na aramejski jezik. Tako su nastali glasoviti *targumi*.² Lectio continua iz Petoknjižja bijaše obvezatna, a lectio continua iz proročkih knjiga u 1. stoljeću još nije postojala. Zapravo ni ta lectio continua iz Petoknjižja nije se u praksi strogo obdržavala. Znamo iz Lk 4,17 da su sami Židovi mogli izabrati koji će odlomak pročitati iz proročkih knjiga. Izbor teksta bio je prepušten samom čitaču (usp. Lk 4,17 ili načelniku sinagoge. Petoknjižje koje se kontinuirano čitalo bilo je u tu svrhu podijeljeno na određene dijelove. Najvažniji dio sinagogalne službe bijaše homilija koju je pojedinac sastavio na temelju pročitanog biblijskog teksta. Često su homilije bile improvizirane. Mogao ju je držati svaki član sinagogalne zajednice, a prednost je imao onaj Židov koji je taj dan slučajno naišao u sinagogu prolazeći kroz to mjesto ili je na kratko vrijeme svratio u svoj zavičaj (usp Lk 4,17—21; Dj 13,15—41). Homilija je završavala, barem u Palestini, blagoslovnom molitvom u čast Imena Božjega. Tijekom vremena ta se molitva razvila u poznatu molitvu *kaddiš*, koja se poslije upotrebljavala i u drugim dijelovima sinagogalne službe. Ona ima stanovitih sličnosti s kršćanskom molitvom *Očenaša*.³

Nakon Isusova uskrsnuća kršćani su redovito i vjerno posjećivali jeruzalemski hram, ondje propovijedali Isusa Krista i molili zajedno s ostalim židovskim vjernicima. O tome nam svjedoči Luka u svojim Djelima: »Svaki su dan postojano bili u hramu, po kućama lomili kruh i zajedno uzimali hranu vesela i priprosta srca. Hvalili su Boga i zato uživali naklonost svega naroda...« (Dj 2,46—47). Sličnim svjedočanstvom Luka završava svoje evanđelje opisujući kako su se Isusovi učenici nakon uzašašća Isusova »vratili u Jeruzalem, gdje su sve vrijeme bili u hramu hvaleći Boga« (Lk 24,53). Prva poglavlja Djela apostolskih dokazuju kako je veliku ulogu imao hram u prvim danima mlade Kristove Crkve: Petar i Ivan odlaze u deveti sat⁴ u hram na molitvu (Dj 3,1). Oni i ostali apostoli naviještaju Isusa Krista u hramskom predvorju (Dj 3,11 i 5,12). U toj ljubavi prema jeruzalemskom hramu slijedila je mlada Crkva primjer samoga Isusa Krista koji je još kao dječak hodočastio u jeruzalemski hram čak iz Galileje i u njemu vodio rasprave s učenim rabinima (Lk 2,46). Za svoga javnog djelovanja često je svraćao u hram (Mk 11,11,27; 12,35; 14,49 i par.; Iv 2,14; 5,14; 7,14,28; 8,24; 10,23; 11,56; 18,20). Stalo mu je da hram bude doista kuća Božja, dom molitve (usp. Mk 11,15 i par.; Iv 2,14). Plakao je dok je predskazivao učenicima ono što će u skoroj budućnosti zadesiti tu prekrasnu sakralnu građevinu, ures i ponos svega židovskog naroda (Mk 13,2 i par.; Mt 23,37).

² R. LE DÉAUT, *Introduction à la littérature targumique*, sv. 1, Rim 1966.

³ M. McNAMARA, *Assemblée liturgique e culto dei primi cristiani*, u *Concilium* 1969 broj 2 str. 52—53.

⁴ O devetoj uri, odnosno u tri sata poslije podne po našem računanju vremena, prika-

Obljubljeno mjesto kršćanskog sastajanja u hramu bio je Salomonov trijem. Očito stoga jer je Isus često u tom trijemu vodio javne diskusije s farizejima i ostalim židovskim mudracima.

Po nečemu su se kršćani ipak dijelili od službenog židovstva. Nisu prinostili žrtve, vjerovali su u uskrsnuće Isusa Krista i sebe smatrali posebnom zajednicom. Za zasebnu skupinu unutar židovstva smatrahu ih i Židovi (Dj 5,13). Kršćani su tako posjećivali židovski hram i ondje zajedno sa židovskim vjernicima molili kroz nekih sedam godina sve do mučeničke smrti svetog Stjepana. Tada su, budući da su službeno bili istjerani iz hrama, potpuno shvatili da je njihov pravi hram zapravo sam Isus Krist, središte njihova života. Shvatili su riječi koje je rekao Isus: »Razorite ovaj hram, i ja ću ga u tri dana opet podići!« (Iv 2,19). »Ali je on govorio o hramu svoga tijela. Kad je uskrsnuo od mrtvih, njegovi su se učenici sjetili da je to htio reći...« (Iv 2,21—22). Postepeno su shvatili da je i cijela crkvena zajednica hram Božji (1 Pt 2, 4—6; 1 Kor 3,16; 6,19; 2 Kor 5,1—15; 1 Tim 3, 15; Ef 2,19—23). Kroz ono vrijeme dok se Crkva rađala i rasla u jeruzalemskom hramu, razvila se cijela teologija o hramu: o Isusu Kristu kao najistaknutijem hramu, o Crkvi kao hramu Božjem i, konačno, o svakom pojedinom vjerniku kršćaninu kao hramu Božjemu u kojemu stanuje Bog po Duhu Svetom i Isusu Kristu. Tako su žrtve koje su se prikazivale u hramu za kršćane potpuno izgubile onaj smisao koji su imale prije Krista, jer je jedinu pravu, neokaljanu žrtvu koja vrijedi za sva vremena prinio sam Isus Krist svojom smrću na križu. Konačno, svaki je vjernik svojim molitvama i svojim životom bio žrtva usađena u žrtvu Isusa Krista (usp. Heb 13,15).

Tako se s vremenom sav prvokršćanski kult preselio u privatne kuće. Članovi jeruzalemske kršćanske crkvene zajednice lomili su kruh po kućama, *kat'oikon* (Dj 2,46). Pisac Djela apostolskih misli na zajedničke sastanke u privatnim kućama. Obredom »lomljenja kruha« u privatnim kućama razlikovali su se kršćani od Židova.

Osim tog »lomljenja kruha« sastavni su dijelovi prvokršć. sastanaka u privatnim kućama bili i propovijedanje (kerigma, Dj 2,42) riječi i djela Isusovih te zajednička molitva (usp. Dj 4, 23,30; 12,5,12). Tako su prvokršćanski sastanci izgledali ne samo u Jeruzalemu nego i izvan Jeruzalema u Palestini, dapače i izvan Palestine, gdje god se širilo kršćanstvo. Kršćanske su se zajednice izvan Palestine u oblikovanju svog bogoštovnog života ugledale u jeruzalemsku kršćansku zajednicu kao u majku svih zajednica.

U Jeruzalemu je, izgleda, bilo više privatnih kuća u kojima su se kršćani sastajali, lomili kruh i zajedno molili. Te privatne kuće posjedovali su obični vjernici. Jednu takvu kuću poznajemo: kuću gospođe Marije, majke Ivana Marka, pisca drugog evanđelja (Dj 12,12). U tu je kuću zalazio i Isus kad je navraćao u Jeruzalem, u njoj je on imao posljednju večeru sa svojim učenicima i prijateljima, u njoj se ukazao svojim učenicima poslije uskrsnuća (Lk 24,35; Iv 20,19—26) i u njoj su učenici zajedno sa ženama dočekali Duha Svetoga (Dj 2,1 sl). Ta je kuća bila središnje sastajalište prvih kršćana u Jeruzalemu. Prema jednoj starokršćanskoj predaji nalazila se na brežuljku Sion gdje je kasnije bila podignuta bazilika *Sancta Sion Mater omnium ecclesiarum*.

I izvan Jeruzalema postojale su privatne kuće u kojima su se sastajali kršćani: u Jafi kuća Šimuna kožara (Dj 9,43; 10,9), u Damasku kuća Ananijina (Dj 9,10 sl; 19), u Filipima kuća ropkinje obraćene Lidi-je, u kojoj je Pavao skupljao ljude i propovijedao im Krista raspetog i uskrsloga (Dj 16,15.40), u Solunu kuća Jasonova (Dj 17,5—9; usp. Rim 16,21), u Efezu kuća Akvile i Priscile (1 Kor 16,19), u Kolosima kuća Filemonova (Filemon 2), u Laodiceji kuća Nimfina (Kol 4,15), u Ko-rintu kuća Stefanina (1 Kor 16,15 sl; 1,16) i kuća Gajeve (Rim 16,23).

Iz 1 Kor saznajemo kako su otprilike izgledali ti prvokršćanski sa- stanci u privatnim kućama u Korintu (usp. osobito 1 Kor 10—14). U tom su gradu postojala dva oblika kršćanskih sastanaka. Jedan na ko- jem se slavi samo euharistija te su takvom sastanku mogli prisustvovati samo vjernici, a drugi je oblik sastanka na kojem se vjernici mole, pje- vaju himne, jedni druge poučavaju u vjeri i opominju bratskim opo- menama (usp. 1 Kor 14). Ovom drugom obliku sastanaka mogli su pri- sustvovati i pogani, simpatizeri kršćanstva (1 Kor 14,22—25). Ne zna- mo kakav postoji odnos između ta dva oblika sastanaka i da li se ko- načno oni međusobno podudaraju te predstavljaju općenito kršćanski sastanak.⁵

U svojim su se kućama kršćani sastajali prvi dan u tjednu, koji je ubrzo postao jednostavno dan Gospodnji (Otk 1,10), spomen- dan Isusova uskrsnuća od mrtvih. Iz 1 Kor saznajemo da su kršćani već oko 57. godine poslije Krista u pavlovskim crkvama u Korintu i u Galaciji taj dan poštivali kao dan Gospodnji i na taj se dan zajedno sasta- jali da proslave euharistiju. Slijedeće godine, 58. godine, nalazi se Pavao o blagdanu Pashe u Troji gdje prvi dan u tjednu zajedno s braćom »lo- mi kruh« (Dj 20,7). Isto je tako moglo biti i u Jeruzalemu: kršćani su prvi dan u tjednu, dan poslije šabata, poštivali kao dan Gospodnji i sla- vili na taj dan euharistiju, premda su još i dalje poštivali židovski šabat (usp. Mt 24,20).⁶ Potkraj novozavjetnog vremena taj se dan i službeno naziva dan Gospodnji (Otk 1,10).

Da li su kršćani u to vrijeme slavili jedan godišnji blagdan u čast Isusova uskrsnuća (= Uskrs), ne možemo na temelju Pavlovih spisa sa sigurnošću zaključiti. Ako su ga već slavili, onda ne možemo sa sigur- nošću reći da li su ga slavili o židovskom blagdanu Pashe ili nekom drugom zgodom. Postoji vrlo velika vjerojatnost da su ga slavili i to o židovskom blagdanu Pashe.⁷ Istina, Pavao u Gal 4, 9 sl osuđuje slav- ljenje židovskih blagdana i vidi u tome opasnost otpada od kršćanstva. No to ne predstavlja takvu poteškoću da ne bismo smjeli smatrati da su prvi kršćani već zarana slavili židovski blagdan Pashe,⁸ dakako, u sas- vim novom ruhu, kao blagdan Kristova uskrsnuća, kao blagdan spase- nja. Doista, Pavao često u svojim poslanicama aludira na blagdan Pashe primjenjujući simboliku tog blagdana na kršćanski život (usp. 1 Kor

zivala se u hramu večernja žrtva zvana Tamid. Taj je obred bio najvažniji dio kulta u jeru- zalemskom hramu i Židovi su mu rado prisustvovali (usp. Izl 29, 38—42; Br 28, 38). Inače je, izvan hrama, treća ura poslije podne bila ura molitve za svakog Židova.

5 M. McNAMARA, nav. čl., str. 42—44.

6 Usp. A. REBIC, *Dan Gospodnji u Novom zavjetu i u novozavjetno vrijeme*. Bogoslov- ska smotra 40 (1970), Zbornik, str. 5—12.

7 E. B. ALLO, *Première Épître aux Corinthiens* (Études bibliques), Paris 1956, str. 126; H. SCHÜRMANN, *Die Anfänge Christlicher Osterfeier*, u Theol. Quartalschrift 131 (1951) str. 414—425; J. DELORME, *The Last Supper and the Pasha in the N. T.*, u The Eucharist in the N. T., London 1964, str. 26.

8 J. JEREMIAS, *Pascha*, u Theologisches Wörterbuch zum N. T., sv. 5, str. 894—903.

5,6—8). Pavao u svojim poslanicama voli upotrebljavati bogatu židovsku liturgijsku terminologiju i primjenjivati je na kršćanski život (usp. 2 Kor 3,7—4,6).

Liturgijsko slavljenje prvog dana u tjednu sastojalo se uglavnom u slavljenju euharistije. U Korintu su slavili euharistiju subotom kasno uvečer i to u okviru zajedničke večere kojom su pokazivali svoje bratstvo. Tu zajedničku večeru zvali su *agape*, a euharistiju pokatkad riječju *deipnon*, što grčki znači jednostavno večera. To se euharistijsko slavlje obično produživalo do u kasnu noć, pa čak i do zore prvog dana u tjednu. U okvir euharistijskog slavlja kao bitni dio spadao je opis posljednje večere Gospodnje i riječi pretvorbe koje je Pavao primio iz jeruzalemske crkvene zajednice kao »riječi Gospodnje« (usp. 1 Kor 11,23).

Za euharistijsko slavlje susrećemo već u najstarijim novozavjetnim spisima dva naziva: *lomljenje kruha* i *zahvaljivanje*, odnosno blagoslov. Ispočetka su oba naziva bila jednako na snazi, a kasnije je prevladao ovaj drugi: *zahvaljivanje*, grčki *eucharistia* (hebrejska riječ kao predložak za tu grčku riječ je *berakhah*, blagoslov). Zato naziv eucharistia gotovo uvijek u novozavjetnim tekstovima označuje slavljenje Večere Gospodnje, dok naziv »lomljenje kruha« koji put znači i običnu večeru, odnosno ručak (usp. Dj 27,35). Pobožni su naime Židovi uvijek prije jela svečano lomili kruh i pri tom izgovarali molitvu blagoslova, *berakhah*. U Dj 20,7—11 i u Dj 2, 42—46 izraz »lomiti kruh« značiti slaviti euharistiju.

Kršćani su se u privatnim kućama sastajali i na običnu molitvu:⁹ usp. Dj 1,14; 2,42; 6,4; 12,5; 16,16; Rim 12,12; 15,30; Fil 4,6; 1 Tim 2,1; 5,5 i drugdje. Moleći zajedno, vjernici su izražavali jedinstvo unutar svoje zajednice i povezanost s ostalim kršćanskim zajednicama (Dj 12,5; Rim 2,1; 5,5 i drugdje). U Dj 4,24—30 imamo lijep primjer takve zajedničke molitve u Jeruzalemu. Osobita je značajka tih prvokršćanskih molitava spontanost i sloboda u iznalaženju novih obrazaca. U to vrijeme u kršćanstvu još nisu postojali utvrđeni molitveni obrasci, osim riječi pretvorbe i nekih himana. Slična sloboda i spontanost u molitvenom izražavanju postojala je već i u židovstvu, koje je inače imalo i svoje utvrđene molitvene obrasce. Dapače, židovstvo je preporučivalo slobodno i spontano pronađene molitve. U toj slobodi i spontanosti moljenja slijedili su kršćani svoju domaću vjeru. U židovstvu su utvrđeni molitveni obrasci vrijedili kao smjernica po kojoj su Židovi mogli eksperimentirati nove molitvene obrasce.¹⁰ Tako su se molitve proširivale i s vremenom obogaćivale novom frazeologijom i novim temama. Ta je sloboda bila snažan poticaj za stvaranje novih molitava i za razvoj molitvenih obrazaca. Tako je bilo i u prvokršćanskim zajednicama. Sposobnost spontano sastavljati i javno recitirati molitve smatrala se posebnim darom Duha Svetoga (= karizma). Toj spontanosti imamo zahvaliti nastanak i razvitak mnogih starokršćanskih molitava i himana. Neki su nam sačuvani u novozavjetnim tekstovima, a premnogi su se izgubili.¹¹

⁹ Usp. J. M. NIELEN, *Gebet und Gottesdienst im N. T.*, Freiburg im Br., 1937.

¹⁰ G. F. MOORE, *Judaism in the first centuries of the christian era*, sv. II, str. 227.

¹¹ J. JUNGSMANN, *Die Stellung Christi im liturgischen Gebet*, Münster 1962.

Svoju zajedničku molitvu upućivali su prvokršćanski vjernici Bogu Ocu preko Isusa Krista kao posrednika između Boga Oca i ljudi (Heb 13,3 sl; Rim 1,8; Juda 2,5).¹² Molitvu je obično izgovarao onaj koji ju je sastavio a zajednica ju je potvrđivala usklikom AMEN, koji potječe iz židovske liturgije (usp. 1 Kor 14,16; 2 Kor 1,20).

Kao što su prvi kršćani smatrali darom Duha Svetoga sposobnost improviziranja molitve, tako su isto smatrali posebnim darom Duha Svetoga i sposobnost improvizirati svete pjesme, himne i napjeve (usp. 1 Kor 14,15,26).¹³ Primjer i podloga u sastavljanju pjesama i popijevaka bili su im psalmi (1 Kor 14,26; Ef 5,19; Jak 5,13) i starozavjetni himni (Kol 3,16 i Ef 5,19). Neki od tih prvokršćanskih himana koji su nastali u okviru liturgije ušli su u sastav Novoga zavjeta: himni *Magnificat*, *Benedictus*, *Nunc dimittis* i neki drugi. I himni o Kristu koji su nam sačuvani u Kol 1,13—20 i Fil 2,5—11 isto su tako nastali u prvokršćanskoj liturgiji.

Na svojim zajedničkim sastancima prvi su kršćani po uzoru na sinagogalnu službu čitali Sveto pismo (usp. 1 Tim 4,13). Isprva su čitali samo starozavjetne tekstove, osobito one iz Petoknjžja i iz proročkih knjiga, a kasnije su tim starozavjetnim tekstovima dodali i čitanje Pavlovih pisama (1 Sol 5,27; Kol 4,16; Otk 1,3; usp. i 2 Pt 3,16). Prvi su kršćani spontano osjetili Pavlova pisma kao Riječ Božju njima upućenu preko jednog novozavjetnog svetopisca. Budući da sveti Pavao često u svojim poslanicama aludira na Stari zavjet i povezuje ga s naukom Isusa Krista, to dokazuje da su prvi kršćani temeljito poznavali Stari zavjet. Pavao je osobito često i rado aludirao na Stari zavjet i stoga jer je on bio židovski rabin, vrstan u citiranju i u tumačenju Starog zavjeta.

Na Svetom pismu temeljili su svoje nagovore, homilije i svoja poučavanja prvokršćanski apostoli, učitelji i proroci. Iz svega vidimo da je u stvaranju prvokršćanske liturgije izvanredno veliku ulogu odigrala židovska sinagogalna liturgija.¹⁴ Židovski *Sema' 'Israel* = »čuj, Izraele! Naš Bog Jahve jedini je gospodin« (grčki = kyrios) postade u kršćana kršćanska vjeroispovjest: »Isus Krist je Gospodin« (grčki = kyrios). Riječ Gospodin, grčki Kyrios, označavala je pravog Boga. Isus Krist je, dakle, pravi Bog! Kršćani su se klanjali jedinome pravome Bogu, ali preko Isusa Krista. Sav je njihov kult, sve njihove bogoštovlje bilo usredotočeno u Isusu Kristu: po Kristu, s Kristom i u Kristu!

U prvokršćanskoj liturgiji imali su vjernici aktivnu ulogu; još ne postoji ona razlika između klera i laika kakva će kasnije nastati. U životu Crkve postoji u to doba još stanoviti demokratizam. Taj je demokratizam bio ona neukrotiva moć koja je kršćanstvo razvijala i rasprostranjivala po maloazijskim, grčkim i rimskim gradovima. Dakako, sve se bogoštovlje, sva se služba Božja odvijala pod autoritetom i brigom Isusovih apostola i njihovih bližih i aktivnijih suradnika (Dj 2,42). Da je javno bogoštovlje bilo podvrgnuto nadzoru apostola, svjedoči nam i sam sveti Pavao u svojoj 1. poslanici Korinćanima.¹⁵ To je i sasvim naravno,

¹² Ondje.

¹³ G. DELLING, *Hymnos i psalmos*, u Theologisches Wörterbuch zum N. T., sv. 8, str. 492—506.

¹⁴ Usp. J. DANIELOU, *Theologie du Judeo-christianisme*, sv. I. Paris 1958, str. 17—65 i 395—432.

¹⁵ J. MCKENZIE, *Authority in the Church*, New York 1966, str. 78—86 i drugdje.

budući da je *lex credendi* izražen u *lex orandi*, te liturgija mora izražavati i prenositi objavljenu nauku Gospodina Isusa Krista i njegovih učenika. Apostoli određuju kad je neki izraz pobožnosti prav, istinit i vjerran, a kad to nije. U svemu se i apostoli i svi ostali vjernici drže predaje te nipošto ne dozvoljavaju da se objavljena Isusova nauka u liturgiji rastače ili čak kvari. Pavao u 1 Kor opominje vjernike u Korintu i daje im smjernice da bi se liturgija i uopće sve javno bogoštovlje odvijalo kako se pristoji. No unatoč tome liturgija prvih kršćana nije bila ukočena i jednolična. Nisu još postojali juridički propisi koji bi liturgiju formalizirali i osudili je na stagnaciju a time i na smrt, kao što će se to dogoditi u kasnijim stoljećima povijesti Crkve Kristove. Postojala je stanovita varietas in unitate ili obratno: stanovita unitas in varietate.

Dajući smjernice svojim vjernicima, Pavao se ugledao stalno u prvo-kršćansku jeruzalemsku zajednicu koja je svim prvim kršćanima vrijedila kao majka Crkva svih Crkava. Odanle je preko apostola Riječ Božja došla u ostale gradove, u ostale dijelove svijeta. Budući da sam Pavao nije mogao biti stalno nazočan u svim svojim crkvenim zajednicama, on je u njima postavljao starješine (= prezbitere), to jest nadziratelje (= episkope) koji su u njegovo ime nadzirali liturgiju i uopće javno bogoštovlje. No premda je Pavao nastojao biti, što se bogoštovnog i liturgijskog (kao uostalom i naučno-teološkog) područja tiče, vjerran jeruzalemskoj crkvenoj zajednici, on je ipak dopuštao da u pojedinim crkvenim zajednicama izvan Jeruzalema i izvan Palestine koje je on osnovao, nastanu i razviju se neke vlastitosti u liturgiji koje su odgovarale okolnostima i sociološko-historijsko-religioznim uvjetima pojedinih krajeva i gradova. Te pojedinosti smatrao je Pavao kao i svi vjernici darom Duha Svetoga koji je htio da u Crkvi imaju slobodu i učinkovitost svi jezici, sve kulture, ljudi svih boja i rasa. Pavao nije onu spontanost u razvijanju liturgije, koja je ipak uvijek ostajala na razini kršćanske ortodoksije, nikad ugušivao (usp. 1 Sol 5,19). Kamo sreće kad bi i danas u našim kršćanskim zajednicama vrijedila ta praksa!

Svećenik i svećeništvo u nz. vrijeme izvan kršćanstva i u kršćanstvu

U svim religijama postoje oduvijek ljudi koji su s jedne strane u službi božanstva a s druge u službi ljudi u vidu njihova odnosa prema tom božanstvu: oni posreduju kod božanstva za ljude, prinose Bogu ili bogovima žrtve, mole se za braću ljude, žrtvama iskupljuju grijeha ljudi, umiruju srdžbu božju i prose od Boga spas ljudi. Te iste osobe znaju ljudima prenositi riječi Božje, objavljivati volju Božju i predskazivati buduće događaje, obično pomoću neke vrsti gatanja.¹⁶ U novozavjetno vrijeme u helenističkom kulturnom ambijentu te osobe koje su u takvoj službi božanstva zovu se posebnim nazivom *hiereis* (plural od grčke riječi *hiereus*), *svećenici*.¹⁷ I starozavjetna židovska objavljena religija imala je također takve ljude. Zvali su se na hebrejskom jeziku *kohanim*, svećenici. Prevodioci Svetog pisma Staroga zavjeta s hebrejskog na grčki (= Septuaginta) gotovo uvijek prevode tu hebrejsku riječ *kohen* s grčkom *hiereus*, odnosno *kohanim* s *hiereis*. Ti su se svećenici

¹⁶ A. REBIC, *Pojam i služba svećenika u Svetom pismu Staroga i Novoga zavjeta*, u Bogoslovskoj smotri 1971, broj 1, Zbornik, str. 23—43.

¹⁷ G. SCHRENK, *Hiereus*, u Theologisches Wörterbuch zum N. T., sv. 8, str. . . ; usp. X. LEON-DUFOUR, *Rječnik biblijske teologije*, s. v.

kako u židovstvu tako i u helenističkim krugovima prilično izdvajali iz mase svijeta i nadvisivali obične ljude svojim ugledom, svojom službom, svojim autoritetom pa čak i svojim odijevanjem.

U nz. vrijeme u Jeruzalemu su velikosvećeničku službu obavljali obično ljudi iz aristokratskih obitelji. Oni su u javnom životu imali veliku ulogu i političku i socijalnu. Uz velike svećenike bilo je mnogo običnih, nižih svećenika koji nisu uživali tako velik ugled u narodu i nisu u javnom životu vršili neku naročitu političku i socijalnu funkciju. U Jeruzalemu i uopće u Palestini raste u nz. vrijeme ugled pismoznanaca i to na račun ugleda svećenika. Budući da su u židovstvu službu velikog svećenika i službe viših svećenika obavljali godinama sinovi aristokratskih obitelji, koji su tu službu prihvaćali samo zbog ugleda i novca, svećeništvo se počelo razvodnjavati. Iz kumranske literature saznajemo da su mnogi svećenici u Jeruzalemu bili samo formalno vjernici, a praktično bezbošci, ateisti (usp. 1 QpHab 9,4 sl.).

I esenska je zajednica u Kumranu imala svoje svećenike (1Q S 8,1) koji su svojoj braći i ostalima koji su zalazili u kumransku zajednicu naviještavali i tumačili riječ Božju i djela Božja proizvedena u povijesti spasenja (1 QS 1,18—21), davali ljudima savjete i za njih od Boga prosili blagoslov (1 Q S 2,1—4; 1 Q S 6,3—5). No nisu prikazivali nikakvih predmetnih žrtava, nego samo duhovne žrtve, kao na primjer trpljenja i odricanja (1 Q S 9,3—5; CD 6,12). Na svršetku vremena — vjerovali su članovi kumranske zajednice — bit će cjelokupna esenska zajednica prava svećenička zajednica, svi će članovi njihove zajednice biti svećenici (1 Q M 2,5).¹⁸

Novi zavjet nikada svoje vjerske službenike ne naziva grčkom riječju *hiereus* (= svećenik), nego raznim drugim nazivima koji označuju pojedine službe u prvokršćanskim zajednicama. Razlog je za to možda u tome što je riječ *hiereus* u narodu imala već određeno značenje, stečeno u poganskim religijama. U poganskim je religijama svećenik bio čovjek koji je sasvim bio u službi božanstva, s božanstvom se koji put poistovjećivao, kod božanstva posredovao za ljude, prinosiso žrtve, obavljao bogoštovne čine i ljudima pomoću gatanja predskazivao buduće događaje. Kako nz. tekstovi za nz. službenike ne upotrebljavaju takav naziv, možemo zaključiti da Novi zavjet svojim službenicima ne želi pripisati sadržaj te riječi. Tek kasnije, u drugom stoljeću, kršćanstvo počinje svoje vjerske službenike zvati *hiereis*, svećenicima.¹⁹

Novi zavjet upotrebljava riječ *hiereus* odnosno *archiereus* (svećenik odnosno veliki svećenik) samo za Isusa Krista. Za nz. teologiju o svećeništvu jedino je Krist istinski svećenik i uz njega ne može u Crkvi opstojati neko drugo samostojno svećeništvo. Najbolja obradba i tumačenje Kristova svećeništva nalazi se u poslanici Hebrejima. Pisac poslanice Hebrejima naziva izričito na nekoliko mjesta Isusa Krista velikim svećenikom (2,17; 3,1; 4,14; 7,26) kojega je Bog jednom zauvijek postavio svećenikom »po redu Melkisedekovu« (6,20; 7,20 sl.). Njega sma-

¹⁸ K. H. SCHELKLE, *Ministeri e ministri nelle chiese dell'epoca neotestamentaria*, u *Congressum* 1969, broj 3, str. 24.

¹⁹ TERTULIJAN jednom naziva biskupa *summus sacerdos* (De Baptismo 17), HIPOLIT jednom govori o velikom svećeništvu (*archierateia*) apostola Isusovih (Refutatio omnium haeresum 1, 6), a EUZEBIJE naziva klerike *hiereis* (Povijest Crkve 10, 4, 2); tako i drugi starokršćanski Oci.

tra svećenikom koji je u sebi potpuno ostvario i dovršio starozavjetno svećeništvo. Njegovo je svećeništvo jedinstveno, neusporedivo i neponovljivo. On je postao svećenikom tako što je, poslušan svome Ocu nebeskome, žrtvovao svoj život za ljude: sebe i svoj život sasvim je Bogu predao za ljude (usp. Heb 5,7; 10,5—7; 2,18; 4,15; 7,27). On je okajao poput sz. velikog svećenika grijehe naroda i to na savršen način darujući svoj život u smrti na križu (2,7), opravši grijehe očistio je savjesti ljudi svojom krvlju (9,14), sve je ljude posvetio (9,13) i s cijelim je čovječanstvom sklopio Novi savez (8,8; 9,15; 10,16; 12,24). U svemu je postao sličan ljudima, osim u grijehu, postao je brat svih ljudi (2,18), upoznao je ljudske slabosti i stoga zna biti prema ljudima milosrdan, ljubazan i susretljiv (2,18; 4,15; 5,1). Ušao je u svijet da svijetu služi: »Jer Sin čovječji nije došao da mu služe, nego da on služi i da dadne život svoj kao otkup mjesto svih« (Mk 10,45). Na posljednjoj večeri govori apostolima: »Ovo je moje tijelo koje se za vas predaje!« (Lk 22,19), »Ovo je moja krv koja se za vas proljeva!« (Mk 14,24). Svoj život polaže za ljude kao najčistiju žrtvu i kao najveći dokaz svoje ljubavi prema čovjeku: »Jer nitko nema veće ljubavi od onog koji život svoj predaje za blišnjega!« Petar je upravo stoga mogao napisati u 1 Pt svojim vjernicima: »Znate da niste otkupljeni nečim raspadljivim — srebrom ili zlatom — od svoga bezvrijednoga, od otaca baštinjenoga načina života, nego skupocjenom krvi Krista kao nevinog i bez mane Janjeta!« (1 Pt 1,18.19; usp. još i 1 Kor 5,7; Gal 2,20; Ef 5,2.25; Iv 6,51; 17,19; 1 Iv 2,2).²⁰

Na ovom jedinstvenom, neusporedivom i neponovljivom svećeništvu Isusa Krista ima udjela sav narod Božji, vjernici Novoga saveza. Prema nz. svjedočanstvima sav je narod Božji shvaćen kao svećenički narod, narod koji je po krštenju primio pozvanje, ovlaštenje i dužnosti svećeničke. Prema 1 Pt 2,5.9 Crkva je Kristova »kraljevstvo svećenika«, »sveti puk«, »narod određen za Božju svojinu«. Smatrajući novozavjetni narod Božji svećeničkim narodom, Petar se oslanja na sz. teologiju prema kojoj su svi članovi Božjega izabranog naroda svećenici (usp. Izl 19,5 sl) i na sz. proročanstva prema kojima će u mesijansko vrijeme sav Izrael postati svećenički, slobodan i kraljevski narod (usp. Iz 61,6; 62,3). Crkva je od početka vjerovala da su se ta proročanstva ispunila na njezinim članovima, na članovima novozavjetnog Božjeg naroda, novozavjetnog Izraela.

I neka mjesta knjige Otkrivenja pretpostavljaju da su svi vjernici Novoga saveza svećenici (Otk 1,6; 5,10; 20,6). Knjiga Otk ide još i dalje nego 1 Pt jer smatra svakog pojedinog vjernika svećenikom.

Na temelju ovih dvaju nz. svjedočanstava, koja su međusobno neovisna, smijemo zaključiti da je cijela prvokršćanska Crkva bila svjesna svojeg zajedničkog svećeništva koje je stekla ucjepljenjem po krštenju u Krista, jedinoga pravog velikog svećenika. Budući da ta dva svjedočanstva potječu iz dva različita okoliša, znači da je baš cijela prvokršćanska Crkva tako mislila.

Ovo sveopće svećeništvo nz. Božjeg naroda dolazi do izražaja trostruko: 1) u naviještanju riječi Božje, 2) u zajedničkom slavljenju

²⁰ A. REBIC, *Pojam i služba svećenika u Svetom pismu Staroga i Novoga zavjeta*, u *Bogoslovskoj smotri* 1971, broj 1, str. 36; B. DUDA, *Kristovo svećeništvo prema poslanici Hebrejima*, u *Bogoslovskoj smotri* 1971, broj 1, str. 44—52.

euharistije i krštenja (dakle stanovita uloga svih vjernika u dijeljenju sakramenata) i 3) u stanovitom upravljanju crkvenom zajednicom.

1) *Nagoviještanje riječi Božje*. Na temelju nekih nz. tekstova zaključujemo da je briga oko riječi Božje bila briga svih kršćana (usp. 1 Kor 14,24). U jeruzalemskoj crkvenoj zajednici »svi su sa slobodom naviještali riječ Božju« (Dj 4,31). Kad je Pavao stigao u zatvor i bio spriječen u propovijedanju, mnoga su se braća u gradu Filipi »ohrabrena u Gospodinu njegovim okovima usuđivala sve više i više bez straha propovijedati riječ Božju« (Fil 1,12—18). Pavao je imao mnogo suradnika koje je slao u razna mjesta da propovijedaju evanđelje. Iz nz. tekstova koji o tome govore ne možemo zaključiti da su oni bili za to ovlašteni nekim posebnim sakramentom kao što je to sakramenat svetog reda. Bili su to prema današnjoj pravnocrkvenoj strukturizaciji obični laici. Oni su bili osposobljeni za propovijedanje evanđelja zajedničkim poučavanjem i posebnim darom primljenim od Boga (= karizma): usp. 1 Sol 4,9; Rim 15,14; 1 Iv 2,27. Svi su se vjernici osjećali dužnima jedan drugome propovijedati, jedan drugoga poučavati, jedan drugoga opominjati. Na to ih je poticao sam apostol Pavao (1 Sol 5,14).

Poučavati u vjeri novog vjernika bila je dužnost i povlastica svakog vjernika, dakako, prvenstveno i poglavito onih koji su predsjedali kršćanskim zajednicama (usp. Dj 2,42 i 11,26). Na temelju nz. tekstova ne možemo doznati pojedinosti toga poučavanja. Bez sumnje, predmet poučavanja bio je život i nauka Isusa Krista i primjena te nauke na svakidašnji život vjernika. Biti sposoban poučavati u vjeri onoga koji želi postati kršćaninom smatralo se u prvokršćanskoj Crkvi posebnim proročkim darom primljenim od Boga. Vjernici su se poučavali obično u okviru euharistijskog slavlja. Ona su znala trajati po nekoliko sati, bez stanke. Tako su Pavlova poučavanja trajala obično vrlo dugo. U Troji je Pavao poučavao vjernike kroz cijelu noć, sve do zore (Dj 20,7—12): »... Pavao je produžio svoj govor do ponoći... razlomio kruh i blagovao ga te proslijedio s propovijedanjem (= homileas) drugo — sve do zore!« Grčki glagol *homileo*, od kojega potječe naziv homilija (= nagovor), znači na ovom mjestu »voditi razgovor«. Pavlovo je propovijedanje bilo više nalik na razgovor nego na samogovor, monolog: vjernici su postavljali pitanja na koja je onda Pavao opširno i podrobno odgovarao. U tom su stilu postavljana pitanja i odgovaranja na ta pitanja napisane i neke poslanice (npr. 1 i 2 Kor) u kojima Pavao odgovara na pitanja koja su mu postavili vjernici iz Korinta.

2) *Zajedničko slavljenje euharistije*. Euharistiju su slavili svi vjernici zajedno i bili su u tom slavljenju svi više ili manje aktivni: po mogućnosti je svaki imao neku ulogu. Nije bilo još one za pobožnost vjernika katastrofalne srednjovjekovne podjele na svećenika koji je nerazumljivim jezikom sve sam obavljao, a ostali su vjernici bili daleko od njega raspršeni po kutovima velikih crkava baveći se svaki svojim poslom i svojim brigama.

Podrijetlo slavljenja euharistije jest u samoj posljednjoj večeri koju je Gospodin slavio prije svoje smrti sa svojim učenicima i prijateljima. Na njoj je rekao svojim učenicima: »Ovo činite na moj spomen!« (Lk 22,19). Ta se zapovijed, izrečena na posljednjoj večeri učenicima, odnosila na čitavu Crkvu koje su bili predstavnici Isusovi učenici. Kad su nastali neredi u korintskoj Crkvi u slavljenju euharistije,

Pavao piše Korinćanima kako treba dostojno slaviti euharistiju (1 Kor 11,17—34). Budući da Pavao ne optužuje za nered u euharistijskom slavlju pojedince, predsjedatelje koji bi jedino bili odgovorni za uredno euharistijsko slavljenje, nego sve članove korinthske crkvene zajednice, to znači da smatra sve vjernike u Korintu odgovornima za uredno euharistijsko slavljenje te pretpostavlja, da svi vjernici zajedno i aktivno slave euharistiju, bez podjele na jednoga koji bi sam govorio i na druge koji bi šutjeli ili eventualno samo tu i tamo uskočili s *amen* ili *aleluja*. Možda čak nije u odsutnosti Pavlovoj bilo u Korintu odgovornog predsjedatelja euharistijskog slavlja, jer je to za korinthsku zajednicu bio sam on, Pavao. Ipak, postojao je netko tko se brinuo za vanjsko odvijanje euharistije: bio je to obično kućedomaćin u čijoj su kući vjernici slavili euharistiju. On nije morao biti svećenik u našem današnjem crkvenopravnom smislu te riječi. On se morao pobrinuti za sve ono što je bilo potrebno da euharistijsko slavljenje bude uredno i propisno: podjeljivao je uloge u čitanju Svetog pisma, u molitvi, i tražio je dobrovoljca koji će održati kratku homiliju. Samu euharistiju slavili su svi vjernici zajedno snagom svojega kraljevskog svećeništva. Time nipošto ne želimo reći da bi i danas moralo biti točno tako u našim kršćanskim zajednicama, ali bi svakako trebalo biti mnogo drugačije nego što jest. Trebalo bi unijeti više života i više vjere u zajedničko slavljenje euharistije i ostalih sakramenata. Trebalo bi vjernicima, sudionicima Kristova svećeništva, dati više udjela u samom slavljenju euharistije nego što im ga sada dajemo. Trebalo bi, ukratko, temeljitije obnoviti liturgijska slavlja nego što je to učinio Drugi vatikanski sabor. Ako to ne učinimo po uzoru na novozavjetnu praksu, crkve će nam se još više u budućnosti ispražnjivati. I ostat će u crkvama samo monologizatori, institucionalizirani svećenici, koji će onda po uzoru poganskih svećenika u svojim bogomoljama zastupati pred Bogom ljude.

3) U prvokršćanskim crkvama imali su i vjernici, snagom svojeg svećeništva primljenog na krštenju, *službu upravljati zajednicom*. Tragove takve prakse susrećemo u Matejevu evanđelju (bratska opomena: Mt 18,15 sl): »Ako ti brat sagriješi, pođi te ga ukori nasamo...« Vlast u novozavjetnoj prvokršćanskoj Crkvi nije bila izražena i prakticirana na nek tajanstven autoritetski način, nego kolegijalno, u duhu bratske ljubavi i jednakosti sviiju u Kristu Isusu. Tako bi to moralo biti i u suvremenoj kršćanskoj Crkvi! Kad je Pavao morao biti odsutan, a u Korintu je nastala gužva, nije htio donijeti odluku sam na svoju ruku i snagom svojeg autoriteta koji je posjedovao *via juris* i *via facti*, nego zajedno s članovima kršćanske zajednice u Korintu (1 Kor 5,4). Prva je kršćanska zajednica bila u upravljanju više demokratskog nego autoritetskog karaktera. Upravo je to bila neslomiva snaga mlade Crkve!²²

Službe i službenici u novozavjetno vrijeme

Budući da se liturgija koju je obavljao sav Božji narod kao kraljevstvo svećenika u novozavjetno vrijeme ipak odvijala i razvijala po zakonima predaje i pod paskom Isusovih apostola, postojali su stoga određeni službenici koji su u prvim kršćanskim zajednicama obavljali stanovite službe eda bi se liturgijski i uopće crkveni život mogao, uz onu

22 A. REBIC, ondje, str. 42.

stanovitu slobodu i demokratizam, odvijati vjerno kršćanskoj predaji i da ne bi nastale nikakve zloporabe. Služba se u novozavjetnim tekstovima općenito označava grčkim terminom *diakonia* a službenik riječju *diakonos*.²³ Taj je pojam službe u NZ vrlo opširan: označuje i crkvenu i izvanckvenu službu. Ta je riječ upotrijebljena za službu koju je vršila Petrova punica poslije svoga ozdravljenja, za službu koju su obavljale žene što su pratile Isusa i apostole na njihovom putovanju kroz Palestinu i za službu koju su obavljala sedmorica đakona u prvokršćanskoj zajednici (Dj 6,1—6). Pod pojmom diakonia podrazumijeva se u novozavjetnim tekstovima i služba upravljanja crkvenim zajednicama (1 Kor 4,1 sl; Kol 1, 25; Heb 13,17), pravo predsjedanja (1 Sol 5,12; Rim 12,8) te pravo suditi (Mt 19,28) i kažnjavati (1 Kor 5,5). Sve je to shvaćeno kao diakonia Kristu i Bogu Ocu preko ljudi. I sam apostolat je dakako služba, diakonia (Lk 12, 41—46: u toj usporedbi opisuje apostola kao slugu). Pavao sebe uvijek u poslanicama naziva slugom (= *doulos*), poslušiteljem (= *diakonos*) Isusa Krista i Crkve (1 Kor 9,19; 2 Kor 4,5).²⁴

U poslanici Efežanima, nabrajajući razne službe, kao apostole, proroke, evanđeliste, pastire i učitelje, naglašava Pavao da su sve te službe date kršćanima »da pripreme svete za djelo službe (= diakonia), za izgradnju Kristova Tijela«. Na diakoniji dakle imaju udjela svi članovi kršćanske zajednice. Novi zavjet dapače pod pojmom diakonia-služba podrazumijeva sav kršćanski život te često službu u zajednici tijesno združuje sa samom zajednicom (= *koinonia*). Služba-diakonia je u tom pogledu poseban dar Božji, djelo Duha Svetoga (usp. 2 Kor 5,18—19).

Novi zavjet upotrebljava razne nazive za pojedine službe i dužnosti u zajednici: apostoli (u širem smislu riječi poslanici, u užem smislu riječi Dvanaestorica Isusovih učenika), pastiri, predsjedatelji, nadziretelji, proroci, evanđelisti, učitelji i drugi (usp. Rim 12,7; 1 Kor 12,8 sl; 12,28; Ef 2,20; 4,11; 1 Pt 2,25; Dj 20,28). Od svih tih naziva najčešće se upotrebljavaju nazivi *presbyteros* (Dj 11,30; 14,23; 1 Tim 5,17), *episkopos* i *diakonos* (Dj 20,28; Fil 1,1; 1 Tim 3,28). Ti su nazivi ujedno i najvažniji u novozavjetnoj terminologiji za službe jer su oni kasnije ušli u kršćansku terminologiju i u crkveno pravo kao glavne oznake triju najistaknutijih crkvenih službenika. Zanimljivo, u novozavjetnim tekstovima nikad se ni jedan od tih službenika ne zove *hiereus*, odnosno *svećenik*. To nam daje zaključiti — kako smo već prije naglasili — da prvokršćanski pojam službenika, prezbitera, episkopa i diakona ne odgovara judaističko-helenističkom pojmu *kohen* odnosno *hiereus* (= svećenik).

Presbyteros — starješina²⁵

Grčka riječ *presbyteros* je komparativ od pridjeva *presbys*, što znači *star*. Ona prema tome znači jednostavno *stariji*. Upotrebljava se po najprije u običnom smislu riječi, na primjer *stariji* sin. Osim u ovom običnom smislu, riječ *presbyteros* upotrebljava se i kao časni naslov. Za

²³ H. W. BEYER, *Diakoneo, diakonia, diakonos*. U Theologisches Wörterbuch zum N. T., svezak 2, str. 81—93.

²⁴ K. H. SCHEKLE, *Ministeri e ministri nelle chiese dell'epoca neotestamentaria*, u Concilium 1969, broj 3, str. 33.

²⁵ G. BORNKAMM, *Presbys*, u Theologisches Wörterbuch zum N. T., svezak 6, str. 631—683. Vidi i u *Biblijski leksikon*, izd. KS, Zagreb 1972, pod riječju Prezbiter, str. 259.

biblijsku je upotrebu te riječi važno znati da je taj naziv već u Sparti bio politički naslov koji je nosio predsjedatelj gradskog kolegija. U Grčkoj i u Egiptu presbyteroi su bili upravitelji sela i manjih mjesta. I za svećenika u svetištu boga Soknopa upotrebljavao se naslov presbyteros. Ovi ljudi koji su nosili taj naslov nisu morali samim tim biti po dobi stariji ljudi. To je bio već u to doba u antičkom svijetu časn naslov.

U Septuaginti (= LXX) nalazimo grčku riječ *presbyteros* kao ekvivalent za hebrejsku riječ *zaken* (sg.), *zekenim* i *zikne* (pl.). Nije lako procijeniti da li u židovstvu i u kršćanstvu naslov *presbyteros* označuje samo dob ili samo nosioca službe ili obadvoje.

Stari zavjet pretpostavlja opstojnost tih *zekenim* — *starješina* kao gotovu činjenicu te njihovo podrijetlo i ne opisuje. Podrijetlo tog naziva bit će već u povijesti izraelskih patrijarha. U vrijeme zauzimanja palestinske zemlje susrećemo već *zekenim*, *starješine*, kao poglavare pojedinih izraelskih i neizraelskih gradova. Oni drže u svojim rukama političku, juridičku i vojnu vlast (Suci 8,14—16; 9,2; 11,3—11; Još 9,11; 1 Sam 11,5—10; 16,4; 30,26—31). Takvi *starješine* postoje još i potkraj židovske monarhije prije izгона u Babiloniju (= 6. stoljeće pretkršćanske ere). U babilonskom izgnanstvu oni imaju vodeću ulogu u narodu. Poslije povratka iz babilonskog izgnanstva zemaljski *starješine* (= *zikne ha'arec*) imaju veliku ulogu u osnivanju nove židovske zajednice u Palestini. Oni postaju aristokrate (Ezr 8,1—14; Neh 7,6—65). U vrijeme Seleukovića u Jeruzalemu imamo »vijeće staraca«, slično grčkoj *geruziji*, koje će se kasnije razviti u *sinedrij*. Članovi *sinedrija* nose naslov *zaken*, grčki *presbyteros*, latinski *senator*. U novozavjetno su vrijeme *presbyteroi* najčešće upravo pismoznanci i članovi *sinedrija* (usp. Mk 7,1—23; Mt 15,1—20; Mk 7,8).

Nikakvo dakle čudo da je taj tako uhodani naslov ušao i u kršćanstvo.

Prema Djelima apostolskim u kršćanskoj zajednici u Jeruzalemu imamo od početka prezbitere (Dj 11,30; 15,2.4.6.22 sl; 16,4; 21,18) po uzoru na *sinedrijalno* i *sinagogalno* načelništvo. U Dj 11,30 i 21,18 spomenuti su prezbiteri sami bez apostola, s kojima inače prema Dj 15 i 16,4 stvaraju upravni kolegij. Prezbiteri su bili predstavnici jeruzalemske crkvene zajednice (Dj 11,30 i 21,18). Skupljali su se oko Jakoba koji je među njima imao vodeću ulogu; bio je *primus inter pares*. Na apostolskom saboru u Jeruzalemu godine 58. apostoli i prezbiteri predstavljaju najviši upravni forum crkvene vlasti: odlučuju u pitanjima koja važe za cijelu Crkvu, slično kao što su to činili članovi *sinedrija* u pitanjima koja su vrijedila za židovske vjerske zajednice u Palestini i izvan Palestine. U tom, dakle, novozavjetnom poimanju prezbitera naziremo stanoviti razvoj: najprije su prezbiteri zamišljeni kao članovi *sinagogalnog* načelništva, a kasnije već kao članovi *svežidovskog* *sinedrija*.

U crkvenim zajednicama koje je po Maloj Aziji, Makedoniji i Grčkoj osnovao Pavao susrećemo ovaj naslov zajedno s drugim naslovima (episkopos, diakonos, proistamenoí, kopiontes, ljudi kojima je povjerená karizma antilempsis, kybernesis i diakonias) kojima prvi kršćani označavaju svoje službenike.

U judeokršćanskoj zajednici u helenističkom okolišu, koji je najbolje odražen u Jakovljevoj poslanici, susrećemo prezbitera kao jedinog vršioca crkvene službe (5,14).

Najstarije podatke o prezbiterima kao voditeljima pogansko-kršćanskih zajednica imamo u Dj 14,23 i 20,17—38: kad se Pavao i Barnaba opraštaju od crkvenih zajednica koje su osnovali, postavljaju i ostavljaju u njima prezbitere (14,23). Iz Pavlova govora efeškim prezbiterima razabiremo kakvu su oni ulogu imali u svojim crkvenim zajednicama (20,18—35): Duh Sveti ih je izabrao za nadglednike (= episkope) Crkve koju je Isus Krist stekao svojom krvlju. Oni u ime apostola upravljaju zajednicom, propovijedaju, predsjedaju liturgijskim svečanostima i štite zajednicu od hereze.

Slično shvaćanje prezbitera susrećemo i u 1 Pt. Daljnji razvoj u poimanju naslova prezbiter nalazimo u Pavlovim pastoralnim poslanicama. Na četiri mjesta na kojima nalazimo naslov prezbiter imamo različita značenja te riječi. U 1 Tim 5,1 upotrijebljen je pojam prezbitera jednostavno kao oznaka starosti za razliku od *neoteros*, što znači *mlađi*, a inače za nosioca neke određene službe. Prezbiteri zajedno stvaraju kolegij koji se zove *prezbiterion* (1 Tim 4,14). Članovi prezbiteriona, odnosno prezbiterija, zajedno polažu ruke na novog člana koji postaje time članom njihova kolegija. Titu daje Pavao zadatak da u pojedinim crkvenim zajednicama na otoku Kreti postavi prezbitere (Tit 1,5). U pastoralnim poslanicama imaju osim prezbitera važnu ulogu još i episkopi. Koji put imaju episkopi istu ulogu kao i prezbiteri, to jest predsjedati (1 Tim 3,5) i naučavati (1 Tim 3,2), a koji put episkop iskače iz kolegija prezbiterija kao prvi među njima. U poslanici Titu (1,5 i 1,7) upotrebljavaju se naslovi prezbiter i episkop ekvivalentno, to jest ti naslovi označuju istu službu. U pastoralnim poslanicama još zapravo nema nikakve razlike između prezbitera i episkopa, odnosno biskupa. U Ivanovim poslanicama naslov prezbiter nije toliko naslov za onoga koji obavlja neku službu u kršćanskoj zajednici koliko časnii naslov za učitelja Isusove nauke (usp. 2 Iv 1 i 3 Iv 1).

Episkopos — nadziratelj, nadglednik²⁶

U Ateni se naziv episkopos pojavljuje već u 5. i 4. pretkršč. stoljeću kao naziv za gradskog činovnika. Nešto kasnije *episkopi* su upravitelji pojedinih gradova koji su podložni glavnom gradu Ateni. Episkopoi imaju dužnost nadzirati javni život u gradu, brinuti se za javni red i upravljati gradom. Oni su u neku ruku gradonačelnici.²⁷ Oni su veza pojedinih gradova kojima su na čelu s glavnim gradom Atenom. Pravnik Charisius nabraja oko godine 340. prije Krista međugradske činovnike i episkope »qui praesunt pani et ceteris venalibus rebus, quae civitatum populis ad cotidianum victum usui sunt«. ²⁸ Oni su u tom slučaju gradski ekonomii. Stanoviti religiozni prizvuk ima naziv episkopos u svetištu Apolona na otoku Rodu. U tome svetištu susrećemo uz *epistatai*, odnosno predsjedatelje, jednog *grammateusa*, odnosno pismoznanca, šest *hieropopoi*, odnosno čuvaru žrtvenika, i jednog *episkopa*, odnosno nadglednika. I tu episkop imade dužnost ekonomski i financieski brinuti se za svetište.

26 H. W. BEYER, *Episkopos*. U Theologisches Wörterbuch zum N. T., sv. 2, str. 596—619.

27 Usp. Harpocratonis Lexicon in decem Orationes Atticos; izdao W. Dindorf 1853.

28 Usp. Digesta Justiniani Augusti 50, 4, 18, 7. W. LIEBENAM, Städteverwaltung in römischen Kaiserreiche, 1900, str. 370.

U židovstvu ima naziv episkopos otprilike isto značenje kao i u grčkom svijetu. Episkopos je prije svega sam Bog koji nadzire čitav svijet i za sve se ljude materijalno i duhovno brine. Episkopoi su i ljudi koji imaju stanovite službe. Tako je prema 1 Mak 1,51 episkopos čovjek kojega je Antioh postavio nadglednikom naroda. Časnici u Br 31,14 i 2 Kr 11,15 zovu se, dakako u LXX, episkopoi. U 2 Kr 12, 11 i 2 Ljet 34,12.17 episkopi sabiru novac i nadziru gradnju hrama. Neh 11,9.14.22 tom nazivu već pridaje religiozni prizvuk nazivajući svećenike i levite episkopima, odnosno nadglednicima sinova Benjaminovih. Još veće religiozno značenje ima taj naziv u Br 4,16 gdje se episkopom naziva Eleazar koji se ima brinuti za ulje, tamjan i žrtve u svetištu.

U NZ taj se naziv često upotrebljava. Njime je prije svega nazvan sam Isus Krist jer je on vrhovni *pastir* i *nadglednik* ljudi (1 Pt 2,25) i jer on najbolje poznaje duše ljudi, te se za njih i najviše brine. Pojam episkopa i pastira na ovome se mjestu po sadržaju gotovo sasvim poklapaju. Tim nazivom NZ naziva i ljude koji predvode kršćanske zajednice.

Tko je to episkopos u novozavjetno vrijeme? Karizmatički propovjednici evanđelja Isusova, apostoli, proroci i učitelji, koji se sele iz mjesta u mjesto, nisu u nz. tekstovima nikad nazvani episkopima. Episkopoi su ljudi koji su stalno nazočni u novoosnovanim kršćanskim zajednicama te u njima obavljaju stanovitu službu. Uz naziv episkopa oni nose i naziv prezbiter ili katkad jednostavno *diakonos*, odnosno poslužitelj. Nazivi episkopos i prezbiter ne označuju prema najstarijim tekstovima NZ različitu službu (usp. Dj 20,28). Luka naziva u Dj 20,17 one koji predvode kršćanskom zajednicom prezbiterima. I prezbiterima se Pavao obraća kad se rastaje od efeške kršćanske zajednice: »Pazite na se i na cijelo stado u kojem vas Duh Sveti postavi *nadglednicima* (= episkopima), da pasete Crkvu Božju koju je Krist svojom krvlju stekao« (Dj 20,28). Na ovome mjestu dakle Pavao sve one koje Luka naziva prezbiterima naziva nadglednicima, episkopima. Po svome položaju i značenju oni su prezbiteri, a po svojoj službi oni su episkopi, to jest nadglednici Crkve Božje. Službu *nadgledavati*, odnosno *pasti* Crkvu Božju naziva Petar u 1 Pt 2,25 i 5,2 sl glagolom *poimanein*, što upravo znači *pasti*. U prvo vrijeme prezbiteri su se zvali pojednako pastirima i episkopima. No termin *pastir* (= *poimene*) nije se u NZ uspio probiti u praksi kao naslov za službenika, nego se uspio probiti naziv episkopos. Primjećujemo i to da u jednoj kršćanskoj zajednici postoji više episkopa među kojima nema razlike u rangu. Primjećujemo još i to da su oni to postali po milosti i daru Duha Svetoga i da se ta služba smatra karizmom. Nije time, dakako, isključeno da su oni to postali i izborom ili mandatom kojeg apostola (usp. Dj 1,21 sl; 6,3 sl; 14,23). Dužnost je tih ljudi da pasu Crkvu Božju, to jest da njome upravljaju, i da je vode.

S vremenom episkopi postaju određeni krug ljudi koji se počinje razlikovati od ostalih prezbitera. Ali ni u novozavjetnim tekstovima, a niti u kasnim Pavlovim pastoralnim poslanicama ne primjećujemo jasnu razliku između prezbitera i episkopa.

Episkopē — nadgledništvo prema 1 Tim 3,1 jest određena služba za kojom može svaki kršćanin težiti, i ako za njom teži, čini dobro. U poslanici 1 Tim 3,1 sl nabrojane su i osobine koje mora imati kandidat za takvu službu. Mora biti besprijekoran, samo jedanput ženjen, trije-

zan, razborit, otmjen, gostoljubiv, sposoban za poučavanje. Pavao dakle poglavito traži od kandidata za episkopat da bude čudoredno besprijekoran, što nipošto ne znači da mora biti asketski svetac. Taj isti mora zatim znati voditi crkvenu zajednicu i njome dobro upravljati. To svojstvo kandidat pokazuje već u upravljanju svojom vlastitom obitelji, jer tek onaj kandidat koji znade dobro upravljati svojom vlastitom obitelji može dati garanciju da će biti dobar prezbiter, odnosno episkop.²⁹ Ako dobro upravlja svojom obitelji, dobro će upravljati i kršćanskom zajednicom u župi ili u biskupiji. Episkop mora nadalje biti sposoban propovjednik i dobro izobražen u kršćanskoj nauci. I, konačno, episkop mora biti otmjen.

Sličan tekst imamo i u Tit 1,5—9. Pavao daje Titu zadatak da svugdje u crkvenim zajednicama postavlja episkope, odnosno nadglednike. Ista svojstva koja Pavao zahtijeva za episkopa moraju imati i prezbiteri. U 1 Tim 3,2 su spomenuti samo episkopi, ali su i prezbiteri, očito, u taj naziv uključeni, jer se u r. 8. Pavao obraća već dijakonima. U poslanici Titu (1,5) Pavao upotrebljava riječ episkopos (1,5) i riječ presbyteros (1,7) govoreći o osobama s istom službom. To su osobe koje predvode zajednice, predsjedaju liturgijskim slavljenjima i propovijedaju Riječ Božju kad apostol nije nazočan u njihovoj sredini. Apostol te ljude naziva sad episkopoi sad presbyteroi.

Možda bismo prvu razliku u poimanju episkopa i prezbitera mogli naći u 1 Tim 5,17 gdje Pavao veli da »prezbitere koji dobro upravljaju ... treba smatrati dostojnima dvostruke časti«.

U jednoj zajednici postoji više episkopa koji bratski, kolegijalno upravljaju crkvenim zajednicama i, dapače, spremno primaju bratske opomene. Novozavjetno mjesto u 1 Tim 3,2 i Tit 1,7 gdje stoji riječ episkopos u singularu s određenim članom dokazuje samo to da se ovdje radi o tipu »biskupa«.

Diakonos — poslužitelj³⁰

Imenica *diakonos* dolazi u grčkom jeziku od glagola *diakoneo* što znači drugoga općenito poslužiti, drugome iz ljubavi učiniti neku uslugu. Konkretno, ovaj glagol znači služiti kod stola osobito kod većih svečanosti (na primjer svadba), brinuti se za tjelesno uzdržavanje i, konačno, služiti u svakom pogledu.

U grčkom svijetu *služiti* bilo je za čovjeka nečasno, a u židovstvu je pojam *služiti* već bio religiozno osmišljen. No svoju pravu i punu vrijednost, sasvim novu religioznu vrijednost, dobiva pojam *služiti* tek u Novom zavjetu. Isus je upravo zato došao u svijet da služi čovjeku; i od svojih učenika traži da služe drugima (usp. Mk 10,43—45; Mt 20, 26—28; Lk 22,26 sl). Takvo služenje nije podređeno zemaljskom, nego nadnaravnom čudorednom poretku, uspostavljanju kraljevstva Božjeg ovdje na zemlji, postizavanju konačnog cilja čovjekova, to jest ulaska u vječnu slavu. Do tog cilja dolazi se po trpljenju i po smrti (usp. Mk 9,35 i 10,44). Ovaj je obrat vrijednosti služenja pokazao i dokazao sam Isus Krist koji je ne samo svoje učenike posluživao kod stola i prao

²⁹ H. W. BEYER, *Episkopos*. U Theologisches Wörterbuch zum N. T., svezak 2, str. 613, 26.

³⁰ Usp. H. W. BEYER, *Diakoneo, diakonia, diakonos*. U Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, svezak 2, str. 81—93.

im noge nego i život svoj položio za čovjeka. U tome je pojam služenja dosegao posljednju teološku dubinu. Služiti bližnjemu, Isusu Kristu i Bogu isto je. Tko hoće biti savršen, mora činiti upravo to: služiti bližnjemu, svega se odreći i uzeti na se križ te slijediti Sina Čovječjega (Iv 12,26). Nagrada za takvo služenje jest zajedništvo s Bogom Ocem.

Kršćani imaju raznih prilika služiti bližnjemu i Bogu. U Novom zavjetu Timotej i Erast *pomažu* (= diakonountes) Pavlu u propovijedanju evanđelja (Dj 19,22). Pavao bi htio Onezima zadržati kod sebe da mu bude na *osobnu službu* u zatvoru (Flm 13). Ono što čini Onezifor u Efezu, *služba* je zajednici (2 Tim 1,18). Proricanje je također, služba u prilog zajednice (1 Pt 1,10—12). I apostolat je *služenje* zajednici (2 Kor 3,3). Poseban vid služenja ima skupljanje darova za siromašne u Jeruzalemu (2 Kor 8,19—20; Rim 15,25; Heb 6,10).

Kao što imaju mnoga značenja glagol *diakoneo* i imenica *diakonia*, tako i imenica *diakonos* ima mnogo značenja. *Diakonos* znači: a) poslužitelj kod stola (Iv 2,5—9); b) sluga u nekog gospodara (Mt 22,13); c) u prenesenom smislu riječi može čovjek biti sluga neke dobre ili zle duhovne moći (2 Kor 11,14 sl; Ef 3,1 sl; Kol 1,23; Gal 2,17; Rim 15,3; 2 Kor 3,6); d) kao sluga evanđelja apostol Pavao je sluga — *diakonos* — Isusa Krista (2 Kor 11,23) a posebno *diakonos* Boga Oca (2 Kor 6,3 sl). Često Pavao u svojim spisima za taj odnos služenja Bogu i bližnjemu upotrebljava imenicu *doulos* (= rob) koja još jače izražava odnos Pavlov prema Kristu, prema Bogu, kao odnos svestranog služenja i potpunog predanja (Rim 1,1; Tit 1,1); e) Timotej je sluga Božji (= *diakonos*) ukoliko naime propovijedajući evanđelje Isusovo pomaže Crkvi u Solunu (1 Sol 3,1—3); f) Pavao sebe naziva slugom, *diakonos*, zajednice (= *ekklēsias*), odnosno Crkve (Kol 1,25).

Od svih tih značenja posebno iskače riječ *diakonos* u značenju vršioca neke određene službe u prvokršćanskoj zajednici. Vulgata je za riječ *diakonos* svugdje gdje ta riječ ne znači posebnog crkvenog službenika upotrijebila u prijevodu latinsku riječ *minister*, a ondje gdje ta riječ ima značenje određenog službenika ostavila je u svome prijevodu tu riječ neprevedenu te je latinizirala u *diaconus* (usp. Fil 1,1; 1 Tim 3,8.12). Tako je ta grčka riječ ušla u latinsku crkvenu terminologiju.

Prvi put susrećemo termin *diakonos* za službenika u zajednici u tekstu Fil 1,1 u kojem Pavao pozdravlja sve vjernike u Filipima zajedno s njihovim *episkopima* i *diakonima*. Ovdje, prvi put u Novom zavjetu, pojavljuju se diakoni zajedno s episkopima, tijesno s njima povezani. U vrijeme kad Pavao piše poslanicu Filipljanima postoje dakle u Crkvi već dvije različite službe. Iz poslanice Filipljanima ne možemo razaznati u čemu se sastoji djelatnost tih đakona. Nju možemo samo naslutiti iz sadržaja samog naziva i iz kasnijih podataka.

1 Tim 3,1 sl dokazuje da je služba đakona u tijesnoj vezi sa službom episkopa, odnosno prezbitera. Na ovom mjestu, u rr. 1—7, Pavao najprije opisuje kakav mora biti biskup (odnosno prezbiter), a poslije toga u rr. 8—13 kakav mora biti đakon. Poput biskupa, i đakoni moraju biti dostojni i ozbiljni ljudi, samo jedanput ženjeni, moraju biti vrsni upravitelji svojih obitelji i moraju se znati uzdržavati u piću vina. Za razliku od biskupa, Pavao posebno traži od đakona da ne budu dvoznačni u riječima, skloni mnogome vinu i da ne budu odani prljavom dobitku. To su osobine koje moraju imati osobe koje mnogo zalaze u kuće i up-

ravljažu zemaljskim dobrima. I još nešto moraju đakoni: tajnu (= mysterion) vjere moraju držati s čistom savješću. Oni su dakle u službi vjerskih tajna i u službi zemaljskih vrednota.

Da su đakoni bili prvenstveno u službi uprave i karitasa, dokazujuemo iz a) prvotnog značenja same riječi diakoneo, služiti kod stola ili, općenito, za druge se ekonomski brinuti; b) iz navedenih svojstava u 1 Tim 8—13 koja oni moraju imati; c) iz njihove ovisnosti o biskupima i d) iz drugih mjesta NZ. U Novom se zavjetu gotovo uvijek đakoni spominju zajedno s biskupima. Kako je došlo do toga? Već je u židovstvu, u sinagogalnoj zajednici, postojala dvostruka služba: služba predvoditelja bogoštovlja (hebrejski *roš hakneset*, grčki *archisynagogos*) i njegova pomoćnika (hebrejski *hazzan hakneset*, grčki *hyperetes*, što je po sadržaju vrlo blizu grčkom nazivu *diakonos*). Po sadržaju službe neće ti kršćanski nazivi biskupa i đakona sasvim odgovarati hebrejskim nazivima iz sinagogalne zajednice. Predvoditelj sinagogalne zajednice imao je uglavnom funkciju samo u službi Božjoj, dok kršćanski biskup ima sveobuhvatniju funkciju i u bogoštovlju i izvan bogoštovlja u javnom životu kršćanske zajednice. Mlada je Crkva tim nazivima dala novi sadržaj koji oni nisu imali ranije ni u poganstvu ni u židovstvu.

Kršćanski nazivi biskup i đakon nastadoše na tlu pogansko-kršćanskih zajednica, dok je na primjer naziv prezbiter nastao na tlu judeokršćanskih zajednica. Upravo zato nazivi prezbiter i biskup koincidiraju i slobodno se upotrebljavaju kao oznake za iste službenike.

Osim đakona muškarca susrećemo u Novom zavjetu i *đakonise* žene. Susrećemo ih već u Rim 16,1 gdje Pavao naziva tim nazivom ženu Febu. U 1 Tim 3,11 također susrećemo naziv đakonisa, no nije sasvim sigurno da li se taj naziv odnosi na žene kršćanskih službenika, đakona, ili na same žene kao službenice Crkve. Prema kontekstu vjerojatnije je ovo drugo, da se naime radi o ženama đakonisama koje u Crkvi vrše službu. Kao dokaz za ovo drugo shvaćanje mislim da mogu uzeti to što Pavao u pitanju biskupa i prezbitera ne govori kakve moraju biti njihove žene. A ipak su žene biskupa i prezbitera puno važnije u javnom životu nego žene đakona. K tome pridolazi još i činjenica redosljeda: najprije Pavao govori o biskupima, pri čemu misli i na prezbitere, samo ih ne spominje, zatim govori o đakonima te, naposljetku, o đakonisama. Iz drugih mjesta Novoga zavjeta saznajemo da su i žene imale vrlo važnu ulogu u novozavjetnim crkvenim zajednicama. O tome više drugom zgodom.

Ukratko: Novozavjetna Crkva označujući crkvene službe i službenike namjerno izbjegava one časne naslove koji su joj tada bili na raspolaganju i izbjegava sve sakralne i kultske nazive kao *hiereus*, *sacerdos*, *pontifex*, koji su joj također tada bili na raspolaganju, te radije za svoje službenike uzima čisto profane nazive kao što su to *biskup*, *prezbiter* i *đakon*. Naziv prezbiter ima svoje podrijetlo u helenističko-judaističkom povijesnom ambijentu. Prezbiteri su crkveni starješine. Imaju zadaću upravljati zajednicom. Taj je naziv nastao u judeokršćanskim zajednicama, u Jeruzalemu i, općenito, u Palestini (usp. Dj 11,30; 14,23; 15,2; Jak 5,14). Nazivi episkopos i diakonos sasvim su profanog podrijetla. Episkopos znači jednostavno nadziratelj, a diakonos poslužitelj, slu-

ga. Stanovita pozadina ovim nazivima mogla bi biti sinagogalna zajednica, no kršćanski su nazivi obogaćeni, imaju sasvim novo značenje. Prvi put susrećemo te nazive u kršćanskoj zajednici u gradu Filipi (Fil 1,1). U tu su zajednicu ti nazivi došli iz pogansko-helenističkog okoliša.³¹ Titulu biskupa susrećemo i u kumranskoj zajednici. Tu se on zvao *mebakker* a imao je ulogu nadzirati, nadgledati zajednicu i za nju se ekonomski i financijski brinuti. Biskup i prezbiter u prvo doba Novoga zavjeta nazivi su za istu službu (Dj 20,17.18), a tek kasnije, potkraj novozavjetnog vremena, označuju različite službe. Biskup naime iskače iz kruga prezbitera kao prvi, glavni prezbiter, prezbiter koji nadzire druge prezbitere i cijelu crkvenu zajednicu. Premda bi mnogi htjeli da je drugačije, ipak u pastoralnim poslanicama to razgraničenje službi još nije jasno (usp. odličan primjer za to u Tit 1,5 i 1,7).

Služba prezbitera shvaćena je u Crkvi juridički (Dj 11,30; 14,23 i drugdje), a druge službe shvaćene su kao dar Duha Svetoga, karizma (Rim 12,6—8; 1 Kor 12,7—11), kao djelo Božje (2 Kor 11, 28—31), kao dar Isusa Krista Crkvi (Ef 4,11 sl). Ubrzo je i karizma bila institucionalizirana u sakramentu reda (1 Tim 4,14; 2 Tim 1,6). Tako već potkraj novozavjetnog vremena služenje, diakonia, postaje uredbena služba, zvanje, životno zanimanje nekog čovjeka. Karizmatička služba postaje uredbena služba, odnosno životno zanimanje nekog čovjeka onda kada kandidat službu prima na duže vrijeme i to biva onda uređeno nekim juridičkim oblicima i obrascima. No, *koliko možemo* na temelju Novoga zavjeta zaključiti, u samo novozavjetno vrijeme apostolska, proročka i naučiteljska služba još nije *nužno* vezana uz vlast podijeljenu preko polaganja ruku, odnosno, govoreći juridičkim jezikom kasnije Crkve, preko svetoga reda. Prema tome, služenje u Crkvi nije bilo povlastica samo nekih ljudi, nego dužnost svih vjernika. U novozavjetno vrijeme još nemamo u Crkvi one podjele vjernika na klerike i na laike kao što će to biti učinjeno već u drugom stoljeću povijesti Crkve. Kada ovdje spominjem institucionalizaciju crkvene službe, ne znači nipošto da tu institucionalizaciju a priori osuđujem. Stanovita institucionalizacija službi bila je u Crkvi potrebna, jer je Crkva zajednica ljudi i kao zajednica ljudi u povijesti i prostoru nužno je podvrgnuta onim zakonima koji upravljaju zajednicom kao takvom. A u svakom je društvu, u svakoj zajednici, institucionalizacija u stanovitoj mjeri potrebna da bi zajednica mogla sačuvati svoj identitet i na temelju utvrđenog dalje se razvijati. Taj razvoj i institucionalizaciju crkvenog bogoštovlja i crkvenih službenika prikazat ću u jednom od narednih članaka. Želio bih prikazati kako se kroz povijest Crkve nastojao institucionalizirati bogoštovni život Crkve (kako je na primjer od svečanog i zajedničkog slavljenja euharistije nastalo slavljenje privatne mise i kako je na primjer uz svećenika-službenika zajednice u srednjem vijeku nastao i svećenik tzv. »mesleser« (»misočitač«) koji nije imao zadaću brinuti se za jednu određenu kršćansku zajednicu, nego je samo čitao svete mise. Dogodilo se u tom razvoju intitucionalizacije nešto što je žalosno: u zajednici su i Kristova nazočnost i propovijedanje riječi Božje bili poistovjećeni s institucionaliziranom službom. Događalo se prečesto da se institucio-

31 J. GNILKA, *Der Philipperbrief*, Freiburg im Br., 1968, str. 31—40.

nalizirani službenik jedini smatrao duhovnom vlašću, i samo duhovnom vlašću, koji je onda u svojim rukama držao (ili još uvijek drži!) svezanu riječ Božju, svezane tajne Božje i svezanu ekonomiju spasenja.³² Taj institucionalizirani službenik s vremenom je sasvim izgubio značenje čovjeka koji bi morao u zajednici biti znamenje ljudima, ponazočnije Krista Isusa i poslužitelj ljudi. Ovako krivo usmjeren razvoj institucionaliziranog službenika Crkve protezao se kroz cijeli srednji vijek, sve do Drugog vatikanskog sabora. A da se nije ni Drugi vatikanski sabor uspio sasvim osloboditi srednjovjekovnog lika crkvenog službenika, posve je razumljivo, jer svaka daljnja izgradnja jedne stvarnosti u društvu pretpostavlja ono što se u prošlosti ostvarilo pa makar i protiv onog načela »nihil innovetur!« na kojem mnogi (danas!) inzistiraju. Oni koji danas izvikuju načelo »nihil innovetur« protiv onih koji bi ipak htjeli da se nešto u Crkvi promijeni, dakako samo nabolje, zapravo i ne znaju da se u prošlosti na području crkvenog bogoštovlja i na razvoju crkvenih službenika mnogo toga u stanovitim etapama povijesti *inoviralo* i kad se jedanput *inoviralo*, postalo je to narednim naraštajima nepromjenljivim zakonom.

SUMMARIUM

Hoc in articulo auctor conceptus cultus divini, ministerii necnon ministrorum Ecclesiae analysi biblico-theologica subicit. Quae analysis uti patet praecipue argumentis biblicis Novi Testamenti illustratur ac confirmatur. Ostenditur quomodo cultus temporis neotestamentarii e templo et e synagogis judaicis in domos privatos christianorum transivit et in illis sub auctoritate et vigilantia apostolorum evolutus est. Eodem modo biblico scientifico conceptus ministerii (= diakonia) et ministrorum Ecclesiae Novi Testamenti praesentatur et analysi phylogica, historica necnon biblicothologica subicitur. Praecipue evolvuntur conceptus *episcopi*, *presbyteri* et *diaconi*.

³² Usp. D. POWER, *Celebrazione sacramentale e ministero liturgico*, u Concilium 1972, broj 2, strana 52 (246), talijansko izdanje.